

УДК 343.102:343.132

Рогатюк Ігор Володимирович –
кандидат юридичних наук, доцент

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ: ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Здійснено комплексний науковий аналіз кримінального процесуального інституту повідомлення про підозру, досліджено процесуальну форму, визначено його зміст, з'ясовано його значення у кримінальному провадженні.

Ключові слова: інститут повідомлення про підозру; пред'явлення обвинувачення; кримінальне правопорушення; притягнення до кримінальної відповідальності; запобіжний захід.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України [1] від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України 2012 року), який набрав чинності 19 листопада 2012 року, слугувало виконанням Україною зобов'язання перед Радою Європи, оскільки прийняття нового кримінального процесуального закону, що відповідав би сучасним демократичним стандартам, є однією з умов членства нашої країни в Раді Європи. У КПК України закріплено низку новел, які раніше не були відомі кримінальному процесуальному праву. Крім того, у Кодексі відображено положення, які стали виявом реального забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження і спрямовані на усунення недоліків кримінального процесуального законодавства України загалом. Проте існують інститути, які потребують наукового осмислення з метою узагальнення практики застосування та вироблення пропозицій щодо вдосконалення їх процесуальної діяльності з урахуванням у законодавстві. Зокрема, це повідомлення про підозру, що значно посилює захисну функцію судочинства, відчутно сприяє проведенню швидкого й неупередженого досудового розслідування. Актуальним свідченням наявних недоліків зазначеного вище інституту є тривалі дискусії науковців та практичних працівників щодо питань його кримінальної процесуальної регламентації та складнощів практичного застосування.

Існує низка публікацій науковців та практиків, серед яких Ю. П. Аленін, О. М. Алієва, А. В. Андрейчук, О. В. Баганець, В. О. Гринюк, В. Г. Гончаренко, І. Г. Івасюк, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. М. Овчаренко, М. А. Погорєцький,

Л. Д. Удалова, О. В. Фараон, В. І. Фаринник, Л. В. Юрченко, які досліджували повідомлення про підозру за КПК України. Однак аналіз практики свідчить про те, що досі не вироблено одностайної думки, оскільки наявний різний підхід до тлумачення учасниками кримінального провадження окремих норм КПК України 2012 року. У зв'язку з цим, і виникла потреба подальшого наукового дослідження повідомлення про підозру для формулювання напрямів його вдосконалення.

Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу кримінального процесуального інституту повідомлення про підозру, з'ясування його значення у кримінальному провадженні та розроблення пропозицій для врахування в удосконаленні кримінального процесуального законодавства України.

Порівняно з нормами Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі – КПК України 1960 року) [2], інститут повідомлення про підозру дещо схожий зі стадією порушення кримінальної справи відносно особи та пред'явленням обвинувачення.

Засади обвинувачення починають формуватися, коли порушується кримінальна справа, коли є достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину (ст. 94 КПК України). справа і порушується для того, щоб у наступній стадії процесу встановити особу і притягнути її до відповідальності, пред'явивши їй обвинувачення у вчиненні злочину. Будучи сформульованим у кримінальній справі, обвинувачення стає своєрідною “рухомою силою” кримінального процесу [3, с. 11]. Фактично зміст письмового повідомлення про підозру відповідає вимогам, що висуваються до постанов про притягнення як обвинуваченого, але це вже інший процесуальний документ.

Норми нового кримінального процесуального закону змінили порядок набуття статусу підозрюваного: по-перше, ним є особа, якій повідомлено про підозру, по-друге, це особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Стосовно моменту набуття особою статусу обвинуваченого в КПК України 1960 року було передбачено, що обвинуваченим є особа, щодо якої винесено постанову про притягнення як обвинуваченого. За КПК України 2012 року обвинуваченим визнається особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду. Тобто на досудовому розслідуванні є лише той суб'єкт, відповідно до якого здійснюється кримінальне переслідування, а саме підозрюваний.

Як зазначає О. В. Фараон, повідомлення про підозру – один із ключових актів на стадії досудового розслідування [4; 5] і процес доказування в кримінальному провадженні здійснюється саме для того, щоб процесуальними засобами підтвердити або спростувати винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення й забезпечити

притягнення її до кримінальної відповідальності, яка розпочинається саме з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [1].

Проаналізувавши положення КПК України 2012 року та наукові джерела, ми визначили, що поняття “повідомлення про підозру” має різні категорії:

а) на думку О. В. Капліної, повідомлення про підозру – це процесуальна діяльність, зміст якої полягає у складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до ст. 276–279 КПК України [6, с. 241];

б) В. О. Гринюк і І. Г. Івасюк зазначають, що повідомлення про підозру – це процесуальне рішення [7, с. 94; 8, с. 77]. В. О. Гринюк називає повідомлення про підозру початком реалізації функції обвинувачення [13], І. Г. Івасюк визначає повідомлення про підозру ще і як “інститут кримінального процесуального права” [8], і як “перший етап формування державного обвинувачення” [8, с. 78];

в) колектив авторів коментаря до КПК України 2012 року В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор, М. Є. Шумило стверджують, що повідомлення про підозру – це процесуальна дія [9, с. 603];

г) О. В. Івашенко констатує, що повідомлення про підозру – це етап стадії досудового провадження та форма повідомлення [10, с. 10];

д) колектив авторів підручника “Кримінальний процес” Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та інші зазначають, що повідомлення про підозру – це етап досудового розслідування [11, с. 344];

е) позиція Л. М. Лобойко така, що повідомлення про підозру – це “первинна форма обвинувальної діяльності щодо конкретної особи” [12, с. 241].

Ми поділяємо думку Т. В. Лукашкіної, що “... із змісту Глави 22 КПК можна зробити висновок про те, що під повідомленням про підозру мається на увазі і документ, у якому формулюється підозра, і дія – повідомлення про підозру” [14, с. 33]. Тому повідомлення про підозру необхідно розглядати як процесуальну процедуру та як процесуальний акт слідчого, прокурора.

Зазначимо, коли йдеться про процесуальний порядок виконання будь-якого процесуального акта, то мається на увазі сукупність ознак, що характеризують:

суб’єкта, який здійснює цей акт;
процесуальні документи, якими він оформлюється;
строки, у які має бути вирішено необхідні процесуальні дії, процедуру виконання цих дій;

спеціальні заходи, що застосовуються для забезпечення прав і законних інтересів осіб, яких стосується даний акт.

Для визначення поняття “підозра” особи у вчиненні кримінального правопорушення звернемося до довідникових видань. У словнику С. І. Ожегова міститься роз’яснення понять “подозрение” як припущення, що ґрунтується на сумнівах правильності, законності чиїх-небудь вчинків, правдивості чиїх-небудь слів... і “подозрительный”, як такий, що викликає підозру [15].

Українською мовою слово “подозрение” перекладається як “підозра, ...підозріння...”, а “подозрительный” – як “підозрілий” [16].

В. І. Даль навів роз’яснення правового розуміння поняття “підозріння”: “... До улики никого не подозривай...” [17].

На наш погляд, підозра є складовою частиною, одним з елементів обвинувачення. Не тільки затримання, а й застосування усіх видів запобіжних заходів є елементами функції обвинувачення, оскільки вони застосовуються у зв’язку з підозрою і конкретним фактом, який викриває особу у вчиненні кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор вважають, що підозрювана особа чимось пов’язана із вчиненням кримінальним правопорушенням, тобто не виключається можливість вчинення нею цього суспільно небезпечного діяння. І, зрештою, коли людина в чомусь підозрюється, то, природно, її в чомусь обвинувачують. Інакше бути не може.

Як зазначає О. М. Алієва: “Повідомлення особи про підозру – це одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. У цьому процесуальному рішенні на основі доказів, зібраних під час проведення досудового розслідування, конкретна особа набуває статусу підозрюваного” [18].

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому в ч. 1 ст. 276 КПК України визначено, що повідомлення про підозру здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 цього Кодексу, відповідно до норм якої письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, встановлений КПК України для вручення повідомлень [1].

У ст. 276 КПК України передбачено випадки обов’язкового повідомлення про підозру:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

2) обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів;

3) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [1].

Крім цього, слідчий чи прокурор зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, а на прохання підозрюваного – детально роз'яснити кожне із зазначених прав, про що вручається відповідна пам'ятка, що є позитивним моментом, оскільки сприятиме процесуальній економії, зменшенню документообігу та підвищенню рівня правової обізнаності підозрюваних. Із запровадженням пам'ятки про права та обов'язки підозрюваного слідчому, прокуророві або уповноваженій службовій особі не потрібно буде їх роз'яснювати і складати про це відповідний протокол, а підозрюваний матиме можливість у будь-який час дізнатися з неї про свої права й обов'язки.

Слушною є позиція Т. В. Лукашкіної, яка стверджує: “Слід ще раз підкреслити явну некоректність такого найменування – “випадки”, адже в КПК мають бути указані підстави для прийняття такого рішення, а таке поняття, як підстава прийняття цього рішення, у КПК не згадується” [14, с. 33]. При цьому як підстава для повідомлення про підозру мають бути встановлені за допомогою доказів обставини, що свідчать про наявність події певного злочину та вчинення його конкретною особою [14, с. 33].

Відповідно до ст. 277 КПК України, письмове повідомлення про підозру складає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором. Воно має містити: а) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; б) анкетні відомості особи, яку повідомляють про підозру; в) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; г) зміст самої підозри; ґ) правову кваліфікацію самого правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті Закону України про кримінальну відповідальність; д) стислий виклад фактичних обставин цього правопорушення, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру; е) перелік прав підозрюваного; є) особистий підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення [1].

Як зазначалось вище, письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором. Проте своєчасному та ефективному проведенню слідчим досудового розслідування, а також належному керівництву цим розслідуванням прокурором, сприятиме обмежений термін вручення.

При цьому з моменту винесення повідомлення особи про підозру між слідчим, прокурором і підозрюваним виникають чітко окреслені кримінально-процесуальні правовідносини.

У ст. 278 КПК України передбачено, що письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання. У випадку, якщо особі не вручено повідомлення про підозру після спливу 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню. Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань [1].

Проаналізуємо положення вищевказаної статті КПК України, що чітко регулює процес повідомлення особі про підозру. Але при цьому законодавець не визначив однозначно, яким чином стороні обвинувачення діяти в тому разі, якщо є наявні достатні докази про вчинення особою кримінального правопорушення, проте її неможливо знайти та навіть сповістити про необхідність з'явлення до слідчого відповідно до вимог кримінального процесуального закону України. Наприклад, у випадку, коли особа вчинила кримінальне правопорушення й одразу почала переховуватися від розслідування, змінивши місце свого проживання або перебування, про що не повідомила своїх близьких родичів, перестала підтримувати зв'язки з сім'єю та друзями, вона може навіть не здогадуватися, що її намагається викликати до себе слідчий.

Отже, повертаючись до питання повідомлення особі про підозру, підкреслимо, що слідчий, у разі неможливості вручення повідомлення про підозру, у день його складання здійснює це у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Після того, коли особі повідомили про підозру, слідчий набуває права застосувати до підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи.

Водночас прийняття рішення щодо повідомлення особи про підозру не означає, що досягнуто мету досудового розслідування і його можна закінчити. Для цього потрібно ще допитати підозрюваного щодо винесеного йому повідомлення про підозру, перевірити його показання, а за необхідності – виконати інші процесуальні дії.

З урахуванням перевірки показань підозрюваного та інших даних, отриманих під час досудового розслідування, доказів для висновків про винуватість особи у вчиненні кримінального

правопорушення може бути недостатньо або буде встановлено, що вона невинувата, кримінальне переслідування має бути закінчено на підставі ст. 284 КПК України.

Складаючи повідомлення особи про підозру, слідчий, прокурор викладають у ньому свою власну думку про винуватість особи, яка склалася на підставі оцінки тих доказів, що є в матеріалах кримінального провадження на момент прийняття такого рішення. Проте наявність цього акта ще не означає офіційного визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним, однак усе ж таки це особиста (суб'єктивна) думка слідчого, прокурора про наявність підстав притягнення певної особи до кримінальної відповідальності.

Відповідно до принципу презумпції невинуватості, підозрюваний вважається невинуватим до того часу, доки його винуватість не доведено у встановленому законом порядку.

Неможливо не підкреслити, що досягненню завдань кримінального провадження, а саме: зміцнення законності та правопорядку, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян й виховання їх у дусі дотримання Основного Закону та інших нормативно-правових актів, сприяє правильне вирішення питання про підозру особи.

Акт повідомлення особи про підозру має важливе юридичне значення, а саме: 1) є одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; 2) дозволяє призначити такій особі справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення; 3) є початковим моментом реалізації функції обвинувачення; 4) є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у скоєнні кримінального правопорушення; 5) після повідомлення особи про підозру процесуальне становище даної особи погіршується (її можна оголосити в розшук, відсторонити від займаної посади тощо) [19, с. 276–277].

Також юридичне значення акта повідомлення особи про підозру складається з того, що на стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в процесі досудового розслідування накопичено достатньо доказів для підозри конкретної особи у скоєнні кримінального правопорушення. Цю підозру вперше чітко сформульовано в офіційному документі – повідомленні особи про підозру. У ньому слідчий, прокурор дає першопочатковий висновок про наявність і суть суспільно небезпечного, кримінально-караного діяння, скоєного конкретною особою.

Відповідно до аналізу практики, відомості про повідомлення про підозру невідкладно вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Таким чином, у реєстрі буде міститись інформація про всіх підозрюваних, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, із зазначенням їх анкетних даних. До ЄРДР мають доступ працівники слідчих підрозділів, які і вносять відповідні відомості про підозрюваного, а також прокурори всіх рівнів – на внесення та здійснення контролю за належним занесенням інформації з метою недопущення будь-яких порушень слідчими.

Повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри здійснюється в такому самому порядку. У разі повідомлення про підозру прокурором повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри здійснює виключно прокурор. Тобто слідчий, виявивши нові обставини в матеріалах кримінального провадження, які будуть впливати, наприклад, на зміну кваліфікації діяння повинен клопотати перед прокурором про необхідність зміні підозри. Це свідчить про неможливість слідчого самостійно змінити кваліфікацію, що виключить маніпулювання, пов'язані зі зміною кваліфікації з тяжкого злочину на менш тяжкий і навпаки.

На нашу думку, інститут повідомлення про підозру став своєрідною заміною інституту пред'явлення обвинувачення на стадії досудового розслідування. За винятком затримання, застосуванню щодо особи запобіжного заходу повинно передувати повідомлення їй про підозру, оскільки статусу затриманого особа набуває або з моменту її затримання, або з моменту письмового повідомлення про підозру.

Повідомлення про підозру – це результат розумової діяльності слідчого, прокурора щодо оцінки наявних у матеріалах кримінального провадження доказів, які з достатньою переконливістю вказують на ймовірність вчинення кримінального правопорушення певною особою, що виражається у процесуальному документі, який складається в письмовій формі відповідно до норм кримінального процесуального закону України і вручається особі, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, що зумовлює набуття цією особою процесуального статусу підозрюваного. Письмове повідомлення про підозру є першим етапом формування державного обвинувачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91. – 19 трав.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 28 груд. 1960 № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05>.
3. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : моногр. / І. В. Рогатюк. – К. : Атіка, 2007. – 160 с.
4. Фараон О. В. Процесуальна форма письмового повідомлення про підозру у кримінальному провадженні / О. В. Фараон // Науковий вісник Харківського національного університету. – 2014. – Вип. 1. – Т. 8. – С. 204–207.
5. Фараон О. В. Вручення повідомлення про підозру / О. В. Фараон // Національний юридичний журнал: теорія та практика. – 2014. – С. 114–118
6. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність / О. В. Капліна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 238–242.
7. Гринюк В. О. Окремі питання вдосконалення процесуального порядку повідомлення про підозру / В. О. Гринюк // Сучасні проблеми криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, проф. В. П. Колмакова (м. Одеса. 27–28 верес. 2013 р.) / [упоряд. : В. В. Тіщенко, О. П. Ващук]. – О. : Юрид. л-ра, 2013. – С. 93–96.
8. Івасюк І. Г. Інститут “Повідомлення про підозру” нового кримінального процесуального законодавства України / І. Г. Івасюк // Митна справа. – 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 74–79.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
10. Івашенко О. В. Інформування учасників кримінального провадження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. В. Івашенко. – О., 2013. – 20 с.
11. Кримінальний процес : підруч. / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] : за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
12. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
13. Гринюк В. Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення / В. Гринюк // Право України. – 2013. – № 11. – С. 120–126.
14. Лукашкина Т. В. Доказывание как этап правоприменительного процесса / Т. В. Лукашкина // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали

Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2013 р.) / [відпов. за вип. Ю. П. Аленін]. – О. : Юрид. л-ра, 2013. – С. 30–36.

15. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Около 57.000 слов. / под ред. Н. Ю. Шведовой. – [15-е изд., стереотип.]. – М. : Рус. яз., 1984. – 497 с.

16. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. К., 1958–1959 (перевиданий) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ru.wikipedia.org>.

17. Даль В. И. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://ru.wikipedia.org>.

18. Алієва О. М. Загальний аналіз інституту повідомлення про підозру / О. М. Алієва // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Стрельцова Льва Михайловича (1918–1979). Четверті юрид. читання, 25 жовт. 2013 р., м. Одеса / [уклад. : З. В. Кузнецова, А. В. Левенець] ; за заг. ред. Л. О. Корчевна ; ОНУ ім. І. І. Мечникова . – О. : Астропринт, 2013. – С. 7–12.

19. Кримінальний процес : підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової л-ри, 2013. – 544 с.